

VEKERDI LÁSZLÓ

„Hajnali józanság”

Az ötven(egy)éves Tisztatájnak

Egy esztendővel előtt ezzel az esszéjével köszöntötte Domokos Mátyás az ötvenéves Tisztatájat; s a Hajnali józanság-ot választotta utóbb megjelent kötete címéül. Nem akarok én ebbe semmiféle jelképeséget, vagy pláne összefüggést belemagyarázni, csupán annyit szeretnék szerényen megjegyezni, hogy a díj – legyen az irodalmi vagy műszaki vagy filozófusi vagy bármiféle – mégiscsak jelzi valamiképpen egy magatartás, módszer, gondolkozás vagy cselekedet vállalását, vagy legalább – mint annyiszor az elmúlt (elmúlt?) negyven év során – el akarja hitetni a vállalás látszatát. Az éppen aktuális vállalását, magától értetődően. Tán épp ez az aktualitás, az idő- és korszerűség az, amit az ötvenegy éves Tisztatáj hajnali józanságának vélek; a szelíd és makacs tiltakozás a (változtatlanul idő- és korszerű) szándékos felejtés erőszakossága ellen?

Fodor Andrásnak *A Kollégiumban* közölt Napló-válogatásában 1948 VIII. 1-én vasárnap bukkan föl először Domokos Mátyás neve: „Szobánkban találkozom Lator sokat emlegetett barátjával, a Makón előtte végzett, most Szegedről ide másodévre fölvert Domokos Mátyással. Csontos, vékony, szimpatikus fiú.” Domokos Mátyás 1976-ban, Fodor András szerzői estjén az alábbi jegyzi fel 1948 nyárvég jelzéssel: „Egy kisvárosi vasútállomás peronján (»Kukoricák lebegő pántlikái úsztak velünk a hosszú szélben. Megint megálltunk. Melyik állomás ez?»), ahova (még húsz évvel? még harminc esztendővel korábban?) Juhász Gyula és József Attila is többször kilépett az óránként harminc kilométeres átlagsebességgel robogó motorvonatból, először szorítok kezét egy mosolygós arcú, sugárzóan nyílt tekintetű bölcsészhallgatóval, Lator László költőbarátom költőbarátjával, Fodor Andrással.” Megint a Fodor Napló, 1948. IX. 3.: „Levelem jött Wilhelm Ruditól és Domokos Mátyástól. Rudi csak célozgat a visegrádi kollégistakirándulás viszontagságaira, szóban ígérve a többit. Matyi igényes körmondatokban vall a közelmúltról és közeljövőről. »Sokat gondolok az elmúlt tanfolyamra... Érthető, hisz ekkor nyílt meg előttem a kollégium a maga élményszerűségében, persze nem a tanfolyam tárgyain keresztül, melyeket én is – mint tapasztalhattad – eléggé könnyedén vettem, hanem azokban az emberekben, akik megjelenítik a kollégium igazi szellemiségét.« S megtisztelő keresetlenséggel közli, hogy itt elsősorban rám gondol, kialakult barátságunkra, melynek záloga nem szavakban él, nem addig »ameddig e tisztavirág-életű egzisztenciák elröppennek a folytonosan tovaöngyölgő időben, hanem a szavakkal szinte körülhatárolhatatlan és fel nem mutatható legmélyebb Én érzéseiben«.

Ugyanilyen érdekesen fogalmaz otthoni nyugtalanságáról, ahol is »a nagy Parlagnak fájdalmasan nekiütődve, sokkal hevesebben ráng bennem a már neurozissá fajuló, türelmetlenséggel vegyes ingerültség, hogy az idő ollója elszisszen fölöttem, és még mindig nincsen semmi, amibe befúrnam volna magam, mert a nem túlságosan biztató jövőt nézve, lesz-e idő és alkalom, hogy a bennem és mozdulataimban feszülő nagy próza ritmusának, lélegzetvételének engedelmeskedjem, s az írásban kiteljesítsem?«.

XI. 5., esti önkritikáról számol be a Napló: „Miklós Pál semmi érdekeset nem mond magáról. Domokos pedig fittyet hányva a kötelező műfajnak, olyan szellemes

rövidséggel, mégis, körmondatokban fogalmazó pontossággal határozza meg helyzetét, hogy senki sem akar (tud) hozzászólni szövegéhez.” Vagy „ugyanarról másképpen”, 1949 I. 26.: „Vacsora után Lenin-ünnepély. Egy kedves fruska Majakovszkijt szaval. Szabó Árpád ínyét is indulatkifejezésre használva mondja el megemlékezését. Fölhangzik, lemezről Csajkovszkij 1812 nyitánya. (Éber Mefisztóm, Domokos, leleplezi az aktualizálásban rejlő gikszt: ebben a zenében a cári himnusz győzi le a *Marseillaise*-t.)” Végül 1949 IX. 29.: „Vizsga után megyek Fülep látogatására a kórházba. Jön Domokos Matyi is, ki minap lemondott kollégiumi tagságáról. – Fölsímttem a folyamatban rejlő történelmi szükségszerűséget – mondotta Lutternek.”

De a történelem is felismerte a szükségszerűséget, amikor a Jószerencse (amit Zrínyi Miklós emlegetett s amiről a bányászok beszéltek amíg voltak) 1953-ban a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőségébe vetette; egyebek közt a *Leletmentés* (Osiris 1996) előszavában: „Olyan írók, költők, kritikusok verődtek össze a Lenin körút 9–11. IV. emeletének szűk szobáiban, amelyek egyébként korábban egy garniszállónak is otthont adtak, akik a magyar és minden irodalom területén tökéletesen tisztában voltak azzal a bizonyos »hamburgi mértékkel« – csak hát minek?» Minek, hiszen (és itt D. M. egy 11 soros körmondatban pontosan összegezi „a lektorsors paradoxonát” a létezett szocializmusban) ezeknek a profiknak igazuk lehetett, ám befolyásuk alig, a döntés, a hozzá nem értő, ámde megbízható apparatcsikok és csinóvnyikok kezében volt. Éppen ez érteti meg a „*Leletmentés*” és a „*Leltárhiány*”-készítés óriási jelentőségét, de ez már a viszapillantó tükör perspektívája, nem az „*Átkelés*”-é, amelyben mégiscsak az élő magyar irodalom permanens és többnyire személyes jelenléte volt a meghatározó.

Nyilván a lektorsors paradoxona is hozzájárulhatott, hogy D. M.-ban a magyar irodalom értője, szerelmese és kritikusa mellett nagyra nőtt a kor kritikusa, aki – amint az *Átkelés*, *Áttűnés* fülszövegében írja – „a korban saját irodalmát, az irodalomban saját korát igyekszik mind teljesebben megérteni. A korról vágyik szembenézni, amelynek személyes és metafizikai, társadalmi és történelmi téridejében mindannyian közös átkelést hajtunk végre az életünkkel, és a szembesülés hiteles lehetőségét abban a képben véli megtalálni, amely a közösen megélt élet igazi emlékezetén: az irodalom áttűnik.”

Amikor aztán az „átkelés” után mindnyájan, tán maga D. M. is, úgy véltük, hogy ha csak időlegesen is, de megérkeztünk valahová, akkor D. M. az első hónapok mámoros felszabadultsága után az első között volt, aki figyelmeztetett rá, hogy igencsak egy újabb „átkelés” küszöbére érkeztünk, és rendületlenül és töretlenül „mondta a magáét”: szembesítette a kort álságaival, emlékeztetette a különféle „ex”-eket gyorsan megváltoztatott múltjukra, megkérdőjelezte, mint egykor a marxista, most a közgazdász ideológusok kompetenciáját az irodalom és általában a szellemi élet szférájában, kiállott irodalmi folyóirat-kultúránk és a magyar könyvkiadás védelmében. „Az alexandriai könyvtár elpusztításának második ezredvégi, s tökéletesített változatát éljük meg ugyanis mostanság Hunniában. Szörnyű tette elkövetéséhez Hérosztratesznek lángoló szurokfáklyára volt szüksége, Hitler máglyára, Zsdánov zúzdába küldte a könyvet: vadonatúj szabadságunk régi funkcionárius gázmesterei, miközben »útszélien daxlit nemzenek«, kifinomultabb módszerrel dolgoznak – elpusztítván költő-helyeit, csírájában ölik meg a magyar könyvet.” Pedig amikor D. M. ezeket a keserű sorokat írta, még nem is gyaníthatta, hogy rövidesen milyen kifinomult módszerekkel fogják pusztítani szabadságunk bajnokai az irodalom és általában a művelődés költő-helyeinek a költő-helyeit, a könyvtárakat.

Ez a *Hajnali józanság* pillanata, a lektorsors ma aktuális paradoxona, a szélmalom-harc a szándékos felejtés sokféle rafinériái ellen, amit – D. M.-nek Tózsér Árpád *Mittelszolipszizmusát* jellemző mondatát parafrázálva – „legcélszerűbb egyben a legpontosabb is volna egy létfilozófus: Heidegger *Mi a metafizika?* című tanulmánya végső kérdésének a *megfordításával* kifejezni. Ez a végső kérdés köztudomásúlag: „Miért van egyáltalában létező és nem sokkal inkább semmi?” A „megfordítás” azonban, mint minden „végső kérdés”, egyáltalában nem egyértelmű; talán, mert értelemszerűen – tehát értelmesen – meg sem fogalmazható. D. M. is nyitva hagyja. Kétli, hogy megfordítható-e egyáltalában a kérdés? Mert ha egyszer a semmi realitása – a szándékos felejtés erőszakossága – lesz az egyetlen reális létező? „S mi vezetett ide, hogy a történelemben – látjuk, most már hatmilliárdnyian tanúsíthatjuk – »most nincs más, csak hamis út, hamis lépés«, és hogy »minden, mint a hülye, ki nem sejtí igazi nyomorúságát?» Meg nagyon írva az is ebben a könyvben, *A fogak tornáca XX. századi freskó* című »látomásában« – mondanám, engedve a szokványos nyelvi fordulat csábításának, ha nem arról beszélnék éppen, hogy nem »költői látomás« bizony ez sem, hanem dokumentumfénykép és erkölcsi röntgenfelvétel az emberi természetéről; az önzés, a fontoskodás, a mohóság, kapzsiság, a magasztos eszmékbe csomagolt nyers hatalomvágy őrzöngéséről, amely végül is felgyújtja a világot, s most »Az Undor Angyala lábával harangoz a kutyáknak vagy fütyülve a romokra vizele«. – 1947-ben, a kötet megjelenése után, a militáns marxizmus egyik vezérideológusa *A fogak tornáca* versei alapján a következőképpen állította ki a költő káderlapját: »a reménytelenség világának szociális-politikai alapja nála: a magyar reakció«. Nos, ha az ezredforduló felé közeledve az embernek volna még kedve viccelődni, megjegyezhetné: úgy látszik, fél évszázad se kellett hozzá, s »a magyar reakciónak« sikerült uralma alá hajtania az egész földkerekséget. (S egyre nagyobb kérdés, hogy a harmadik évezred, amelynek a küszöbére értünk, rácsafol-e valóban »a Menschendammerung prófeciáira«, ahogyan a költő a *Tűzkút* előszavában remélni engedte...).... Weöres Sándor csakugyan mindent tudott a létezésről, a világ, amelyben élt, viszont arra igyekeztek folyton kényszeríteni, hogy »amit nem tudok arról szóljak / amit tudok hallgassam el«. Ő azonban úgy fogott ki a gondolat fináncain, hogy a *színvalót* írta verse kőtáblájára, amit nem tudunk »értelmünk kaptafáira« húzni; ezért éles elméjű számárságokból részelt álkulcsokkal igyekszünk kinyitni műve ajtaját, s nagy buzgalmunkban nem vesszük észre, hogy az ajtó – nyitva van. Mindenki előtt, kezdettől fogva.”

A »csontos, vékony, szimpatikus fiú« „a *nagy Parlagnak* fájdalmasan nekiütöközve”, a soha nem túlságosan biztató jövő ellenére elkerülte az idő ollóját, és „türelmetlenséggel vegyes ingerültséggel” engedelmeskedve a benne és mozdulataiban feszülő nagy próza ritmusának írások emelkedő sorában teljesíti ki azt. Szerény, ám öntudatos jelzése – és nem jutalmazása – ennek a kétmacskakörmös díj.

DOMOKOS MÁTYÁS ESSZÉIRŐL

Ez idáig soha eszembe nem jutott volna, hogy a „józanság” lehet sokszínűbb, bonyolultabb, nehezebben megérthető és kezelhető (illetve Fülep pontosabb szavával: „bánható”) valami a „részegségnél”; bár hiszen Kosztolányi híres nagy verse is végül valamiféle józanságra jut el: „hát te mit kerestél / ezen a földön”, és innét száll föl újra az „estély” mámoros magasába, hogy egy józan (vagy sztoikus?) »tudom, hogy nincsen

mibe hinnem"-en át kikössön a végső nagy „mégis”-nél. És Domokos Mátyás *Hajnali józanságából* sem hiányzik a „délibáb” (304), még ha a *kételet* szuggerálja is, „a XX. századi gondolkozás és világnép megrendülését,... ahogyan Lengyel Balázs mondja: »a könnyűben, a gyönyörű nem foghatóban a vágyainkat és transcendens képzeleteinket hordozó légnemű anyagban is jelen levő – de mindig is a tudatunk szélére száműzött – fenyegetettségünket.«” (302.)

Domokos Mátyás – talán éppen ez, éppen ez *is* józanságának értelme – felszínre hozza fenyegetettségünket, szembenézni kényszerít illetve szembenézni hív fel véle. Illetve dehogy hív felé; ő maga néz szembe fenyegetettségünkkel, mint az egész kötet címéül kiemelt *Hajnali józanság* címben „*Az ötvenéves Tiszatájnak*” ajánlott esszében: „Hajnalonta, félálomban, amikor a buddhisták által olyannyira vágyott tökéletes vágytalanság állapotában már nem kínozza az embert, hogy milyen kilátástalanul egyedül van a világmindenségben; szóval ebben a különös Nirvánában, amikor a költő egy boldogabb (?) korban verset írt »a farsangosan lángoló Tejútról«, én, aki nem vagyok költő, egyre gyakrabban azon kapom magamat, hogy úgy gondolok egy másik nagy költőre, Illyés Gyulára, mintha köztünk volna, mintha... mintha élne? No, nem. Még ebben a kora hajnali órában, amikor csak az agy van félig ébren, még akkor se tudok megfeledezni róla, milyen mélyen temette bele tudatalattijába hálás utókora a *Puszták népe* és az *Egy mondat a zsarnokságról* költőjét.” (214–215.) Holott még élt, el nem múlt nap, hogy ne említődött volna a neve. Halála egy fél országot rázott meg: Annus József búcsúztatójában apjának sóhajával fejezte ki megrendültségünket és (akkor tán még nem is tudatosult) félelmünket: „Mi lesz veletek, fiam?” Netán ezt a kérdést – ezt a kérdést *is* – folytatja D. M. másfél évtized múltán: „a hajnali józanság órájában tulajdonképpen azt szeretném megfejteni, hogy miért jut egyre gyakrabban eszembe Illyés Gyula személye és műve: makacsul, mint egy vissza-visszatérő álom?... Öntudatlanul is támaszt keresnék benne, az apám nemzedékéhez tartozó költőben? Vagy csak beszélgetni szeretnék vele, mint annyiszor, a könyvtárszobájában, »csak úgy«, az élet – a magyar élet – és az irodalom – a magyar irodalom – mai helyzetéről és mai feladatairól? (S arról is persze, hogy mindez van-e még: »a kincses temető őrzője és hírhozója« hogy látja ezt, *onnan*, 1997-ben – és tovább?) Valószínűleg erre is vágyom lelkem mélyén, s ebben talán nem is vagyok egyedül, azok közül, akiket kezd ismét »szív-nemaságra« szorítani a folyton (vissza)változó idő: de nem azért, mintha bármiben is kézzelfogható eligazítást – »vezérfonalat« – remélnék kapni tőle. Csak a személyének, csak a szellemi lényének a közellétére, a *jelenlétére* vágyódom makacsul lelkem legmélyén, mert az ő jelenléte önmagában is egyik irányítúje lehetett sokak számára a magyar íróhoz, s nem mellesleg: hű európaihoz illő tájékozódásnak ebben az »istentelenné lett létben«.” (215–216.)

Ez az egyik oldala az „Illyés-hiány”-nak, a magunkért való félelem. Ha úgy tetszik, a nappali oldala. De van egy másik oldala is, egy éjszakai oldala: a magunktól való félelem, az önmagunkkal való egyéni és kollektív szembenézés félelme. Ez az oka, hogy ilyen „mélyre temette bele tudatalattijába hálás utókora” Illyést, hogy ilyen makacsul és tüntetően hallgat róla, hogy „mindannyian szó nélkül tudomásul vesszük, hogy a világ úgy tegey, mintha... minden időkre szólóan »lecsengett« volna mindaz, ami az ő »számadói« vállalásának a lényege, a szívverése volt”. Ezért a nagy hallgatás körülötte, ezért a lekicsinylő megrovás: „Mert nemcsak ővele, a nézeteivel és tetteivel kellene szembenéznünk, hanem mindenekelőtt tulajdon lelkiismeretünkkel. Félünk önbecsülésünk és hamis tudatunk sérülésétől, amely most visszahatólag fölment mindannyiunkat

ugyanazért, amiért őt, a közeli és távolabbi múltra való, kockázat nélküli visszatekintésben finnyásan elítéli... Amilyen nagyvonalúnak és megértőnek mutatkozunk saját »részleges becsstelenségeinkkel« szemben, éppoly kérlelhetetlen szigorral ítéljük meg a »részleges becsület« kényszerű taktikáját, Illyésnek a (mindenkori) Hatalommal szemben kialakított eljárás módját, hogy ne kelljen tudomásul vennünk az illyési taktikát megszabó reményt: a XX. század folyamán kivérzett és szinte halálosan megcsönkült magyar világ társadalmi, szociális és szellemi talpra állításának a stratégiáját.” Naiv, alaptalan, jóhiszemű, vagy egyenesen utópisztikus „stratégia” volt? Lehetséges. (Bár az vesse rá az első követ, aki akkor tisztábban látta a mindenkori Hatalom lehetőségeit és lehetetlenségeit.) De életes és éltető stratégia volt (példa rá ez a *Hajnali józanság* is), önismeretre és a lehetőségek józan mérlegelésére készítő, tehát érvényes. Hallgatni lehet róla, meg is lehet kerülni, bele lehet dobni az illyési életművet a felejtés segesvári sírjába, de az adósság iránta el nem tüntethető. Le lehet tagadni persze. „De hátha éppen visszanyert nyugtalanságainkban és jövő-pánikjainkban volna mégis jelen eleven hiányával...” (217.) De van-e, lehet-e remény illetve esély napjainkban Illyés egyszerre és egyformán nem csupán hangsúlyozott, hanem megélt magyarságának és európaiságának az elfogadására? Vagy épp ugyan nem hangsúlyozott, de annál mélyebben megélt szétválásztásukon dolgozik az idő? És miféle dimenziókban vagy fraktáldimenziókban talált és talál utakat és gyalogutakat a magyar irodalom a kifejezhetetlen kifejezésére amint józanság vagy részegség mámorában botorkál itt *A homokóra nyakában*?

*

„Tózsér Árpád az írói gondolkodás hagyományos műfajául szolgáló esszé, elemző műhelytanulmány és a sokféle (olykor »harapósan« is) vitázó kritika jellegzetes képviselője a szlovákiai magyar irodalom életében. De munkásságának ismerői tudják jól, hogy *A homokóra nyakában* című irodalmi tanulmány- és kritikagyűjtemény szerzője nem az irodalomelmélet kardforgatója.” (318.) Tózsér elsősorban és „főhivatásúan” költő, „akit korántsem a katedrafilozófusokat jellemző, divatos, ámde teljesen steril metafizikai spekuláció” készlet évtizedek óta kritikai hadjáratra „a Semmibe, a »Mittelszolipszizmus« lobogója alatt. Költői alteregójának: Mittel úrnak az alakját és líráját őbelőle ugyanis az elmúlt hetven esztendő valósága: a mindennapokban gyökerező és sorsként megélt tapasztalat gondolati tudatosítása sajtolta ki. Ezért képes emblemátikus erővel és a szlovákiai magyar vers szellemföldrajzi határain túlmutató érvénnyel megjeleníteni a köznapi értelemben is nemesgyzer brutálisan fenyegető Semmibe vetett kisebbségi létszorongást, mint »a homokóra nyakában« élő kelet-közép-európai népek állandósult determinációját, sőt: mint az ezredfordulóra egyre általánosabbá váló életérzését az emberi világnak. (Napjaink egyik baljós következményekkel fenyegető statisztikai ténye, hogy a különféle diszkriminációk következtében hatmilliárd ember többsége kisebbségi helyzetbe szorulva él. 318).” Korunk történelme „nem tanult eleget annak az európai kultúrának az eszmeköréből, amelyhez Illyés Gyula mint »nevelő-anyjához« (»ma mère adoptive«, ahogyan egyik kései versében írta) mindhalálig ragaszkodott. Ő ugyanis egy »világ világosságával« látta, mert megtapasztalta, hogy korunkban az üldözöttség, az elnyomás, a diszkrimináció, akár vallási, akár faji, akár gondolkodásbeli, akár nemzeti elfogultság a kiváltója, egyetemes világállapottá vált.” (214.)

Üldözöttség, elnyomás, diszkrimináció tehát logikus következménye az eltérésnek az európai társadalomfejlődés ama fővonalától, amelyet Bibó István a szabadság-jogok

egyre egyetemesebbé válásában és fokozódó – és finomodó – intézményesedésében jelelt ki, és amely fővonalról a homokóra nyakában szorongó (nem föltétlenül csak kis) államok minduntalan letérnek (letérni kényszerülnek), gyakran nevelőanyjukhoz húzó vágyaik szajkózásának közepette, máskor, még gyakrabban, a letérést (árulást) igazolni hivatott nemzeti öncélúságok harsogtatásával. „Kompország” írói, éljenek bár (viszonylagos) többségi vagy kisebbségi körülmények közepette, ennek a bonyolult történelmi és jogi (jogfosztottsági) szituációnak köszönhetik (?) alapvető létélményeiket, és *Mittel úr az esztergom-sturovói hídon* (vagy a lenti, a röszei, a biharkeresztesi, a záhonyi hídon; de a hegyeshalomin is, az egész Nyugatot beleértve) igencsak kénytelen levonni a rideg következtetést, „hogy a két part nem vállalja a hidat”, a folyó-határoknál ugyanúgy nem, mint Sturovicanál; biztatások ide vagy oda. „Ezért (volna) szükséges tisztázni, szólamok nélkül, a történelmi, politikai és szociológiai tények nyelvén, hogy mit jelent, s mivel jár erre felé, a történelem itteni »domborzati viszonyaihoz« alkalmazkodva közép-európainak lenni, s milyen szellemi és erkölcsi feladatot kényszerül vállalni az, aki ennek az eszményi mását szeretné előhívni a mindennapok valóságából nyomorúságából. A valóságos helyzettel való fájdalmas, de elkerülhetetlen szembenézés nélkül, gondolom, a ... magyar irodalom elméleti alapjait sem lehet megnyugtató módon tisztázni.” (29.) Am a valósággal többféleképpen lehet többé-kevésbé relevánsan szembenézni. Lehet például *Valóságirodalom* formájában, de „ugyanerről másképpen” szólhat *Az irodalom valósága* is. (32.) Sokféleképpen lehet válaszolni arra a kérdésre is, „hogy: ki a magyar író? Mikor »magyar« az író. De az intellektuális tisztesség ezen a terepen is csak újabb kérdéseket szül... (30.) „No de akárhogyan foglaljon is bárki állást ebben a kérdésben – vallja Mittel úr D. M. az esztergom-sturovói hídon –, az irodalom területén működni kell az esztétikum idő- és érdekleletti mérlegének, amely egy és oszthatatlan, s nem befolyásolhatják melléktekintetek; az értékszempontok érvényesülését nem befolyásolhatja irodalmaink alapjainak elméleti tisztázatlansága sem.” (32.)

Csakhogy ez a mérleg, ezt aligha látja bárki tisztábban D. M.-nél, aki 1953 és 1992 között Magyarország legnagyobb irodalmi kiadójának, a Szépirodalmi Kiadónak „esztergom-sturovói hídján” dolgozott, a mérleg „az elmúlt évtizedek során térségünk történelmi zónaidejében nem működhetett, mert a tiszta esztétikai értékek királyvizének az alkalmazása igen sok esetben fájdalmas és durva politikai diszkriminációs felhangokkal járt volna együtt”. (32.) Arról nem is szólva, hogy a „nemlétező cenzúra” (D. M. kedvenc és maró gúnnyal emlegetett „létezőinek” egyike) miféle fájdalmas és durva torzításokat és hamisításokat okozott „a tiszta esztétikai értékek királyvizének az alkalmazásában”. Méghozzá nem is korlátozódott a „létező szocializmusra”: a „nemlétező cenzúra” eleve – nyíltan vállalt cenzúrákkal keveredve – alkalmazásra talált az *ancien régime*-ben csakúgy, mint – megváltozott „poszt-formában” – utána, el egészen napjainkig. Tán épp ezért annyira fontos a tiszta esztétikai értékek királyvize mellett – ki látná ezt jobban a hivatott Szerkesztőnél – a mindennapi munka józanságának és tisztaságának az őrzése; a lét ragyogásának itt-létünk fraktáldimenziókban tükröződő fényeit észlelő és becsülő fogékonyság, az egész (bár nem oszthatatlan) magyar irodalom áhítatos szeretete. Végül is tán ez a *hajnali józanság* értelme, mindkét értelemben érve a szót. Lehetséges, hogy épp így valahogyan nő D. M. legszebb műveiben (parafrázálva Weöres Sándorra alkotott elnevezését) „a szó szerint értendő kritikus”-sá? Habár kritikára-tanulmányra tán nem is áll, amit D. M. a versírásra idéz W. S. Mestertől: „a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk

szuggerált asszociációkban... a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja.” (235.) De nem éppen ilyesmi az, amit – és ahogyan – D. M. elibénk vetít (nem először de tán itt legtömörebben) Mátyás Iván prózájának *Diffrakciójáról?* (257–260.) „Az erős személyiség jelenléte a leghétköznapibb pillanatok elemi szerkezetét is átrendezi, mint a mágneses erőtér vonzása a környezetébe került vasreszeléket. Olyan közönséges kis csoda ez, amelynek a titkát megfejteni nem tudjuk, ...” kezdődik a tanulmány a pontos definícióval, azután következik a D. M. mester módszerére jellemző „nyomjelző anekdota” egy kölni közös „kiküldetésük” kalandjairól, releváns részletekkel: „Egy ízben, amikor a különböző programok miatt kényszerűen el kellett válnunk egy időre egymástól, arra a kérdésre, hogy hol találkozunk később, kissé megütközve, hogy ez még kérdéses lehet, azt mondja, hogy: »a kávéházban! A szokott helyen«. – Amikor pár órával később beléptem a kávéházba, s odamentem Ivánhoz, az ablak mellé, s jött a kedves, barátságos felszolgálólány (a Darlingból? a Rézangyalból? a Lukács cukrászdából? a Művészből?), én pedig reflexszerűen megkérdeztem Ivántól, magyarul persze, hogy ő mit parancsol, szeretetteljes lekezeléssel a hangjában: – Ach, der Herr bestellt immer nur ne Kaffel!... – Rögtön belém vágott a nagy felismerés: – Ahá! Iván itt már réges-rég törzsvendég, és ezáltal helyreállt az ősi rend: jóllehet a világ kávéházi márványsztal-szintjén ő a vendég, de »alul« a felszolgálólány az úr.

Ettől a pillanattól kezdve már nem Kölnben voltunk, hanem egy Mátyás-novellában. Mint minden pillanatban egyébként, mert amerre ment, Kölnben vagy Budapesten, írói világának a légifolyosójában közlekedett, amit úgy húzott maga után, mint repülő a kondenzcsíkját, s ami nem oszlik el, amikor a gép eltűnik az égen.” (260.) Bár itt a sorok kétségkívül önmagukban hordják az értelmüket, ki merné állítani, hogy a „kötőanyag” nem „a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja”?

És végül is nem ez a gravitáció az egyetlen elérhető (elérhető?) kritérium „a tiszta esztétikai értékek királyvizének alkalmazásában”? Vagy inkább tán ennek a gravitációnak mentében csörgedeznek szabadon a tiszta értékek *kristályvizei?* Hiszen „a művészet, az irodalom, a teremő gondolat nem lehet meg belső szabadság nélkül”. De „a történelem síkján az ember valódi szabadságának ügye mindig vesztesre áll”. (157.) D. M. sasszemmel és értő szeretettel szemlél írói világok légifolyosóiban húzott kondenzcsíkokat, miközben meg nem szűnik ismételtlen figyelmeztetni az irodalom – a homokóra nyakába záródott magyar irodalom – saját belső szabadságából vállalt kiállítására a szabadság (majdnem) mindig vesztesre álló ügye mellett. Ez a kettősség, helyesebben komplementaritás teremti meg a *Hajnali józanságban* azt a magasfeszültséget, amely át tud szikrázni a *felejtés tényeinek* légüres terén.

*

Könyve második részében D. M. *Prózaírók, költők* műveit és alakját elemzi, köztük a legnagyobbakét, akiket befedett vagy elfedni készül „a feledés »futo pora«.” A felejtés művelődéstörténeti *longue durée*-jébe ágyazza be a tárgyalt kortárs-írókat és költőket; Bessenyei és Berzsenyi sorsára emlékeztetve mutat rá, miként következik kortárs közöny és irodalomtörténeti „rehabilitáció” ritmusából, hogy „bővelkedünk ... a felejtés tényeiben és metaforáiban”. (161.) A „múltfelejtés” felvillantása (eredeti D. M.-reमेkeles) Cholnoky László regényeinek elemzését és – divatosan mondva – kontextusba állítását vezeti be, bőséges idézetekkel figyelmeztetve rá, hogy „a személyiség felbomlásá-

nak a rajza prózájában nem jár együtt szükségképpen a kifejezés formáinak a felbomlásával. Rejtőzködő halhatatlanságának, a szép és gazdag magyar nyelv mellett, ez a másik esztétikai garanciája”. (166.) A Cholnoky-esszét Szabó Lőrinc, Illyés, Németh László tanulmányok követik; róluk sokszor és sokféle alkalomból írt már D. M., de most a kilencvenes évek szemszögéből mindhármukban újabb vonásokat fedez fel vagy más oldalról mutat be ismerteket; úgy is mondhatjuk talán, hogy egy kicsit (vagy nagyon) „el-lenszélben” ábrázolja őket, vagy legalábbis ellentétek (belső és külső ellentétek) ütközésében. Ahogyan például Szabó Lőrinc közismert (túl)pontosság-igényét elemzi: „– De hogy a pontosságnak, s ezáltal az igazság kifejezésének is elvi határai vannak, s nem csak a fizikában, de a lírában is létezik egy határvonal (s a lírára vonatkozó vallomásban nemkülönbben), amelyen épp a pontosság neurózisának a készítésére átlépve már elvileg sem lehet megmondani, hogy az »én«-ról vagy a »világ«-ról beszél a költő, mert léte és lénye nem csak eszköze, de egyszersmind vakfoltja is a megismerés folyamatának; ezt az elménk számára meghaladhatatlannak tetsző kételyt Szabó Lőrinc oly mélyen élte át, hogy még annak a valós lehetősége is megkísértette, hogy bizonyos értelemben a vers és valóság viszonyának a tisztázása érdekében elmondott vallomása is a *félrevezetés* akaratlan, de kényszerű eszköze.” Ez eddig tökéletes posztmodern „szöveg” lehetne, ha D. M. nem folytatná a „dekonstrukciót” Szabó Lőrinc idézettel: „»Miután én itt most úgy feltárom magamat, mintha becstelenségeimben a becület és gyónás arkangyala volnék, roppantul szégyellenem kell magamat a sok árulásért, amit fecsegéseimmel elkövetek. De nem csak második személyeknek vagyok árulója, hanem bizonyos tekintetben magamról is félrevezetem e sorok leíróját.« (»E sorok leírója«, akit másutt »kedves íródeákóm«-nak nevez, azonos azzal a személlyel, aki segítségére volt a *„Vers és valóság”* kéziratának a leírásában.)” (177–178.) D. M. a dekonstrukció dekonstrukciójával demonstrálja, hogy legyen megoly precíz a kommentár és eredjen bár a legautentikusabb személytől, magától a költőtől, „mégsem adja kezünkbe a Szabó Lőrinc-vers esztétikai titkának a kulcsát”. (179.) Amivel tulajdonképpen megint egyetért(hetne) a legtöbb (nem ultraradikális) posztmodern teoretikus. D. M. remek „posztmodern” értelmezésében újból aktuális kortársunkká varázsolódik Szabó Lőrinc.

Másfelől szembesíti közvetlenül a kilencvenes évekkel az olvasót a *Német Lászlóról* szóló *Bűn*-tanulmány: „a társadalmi-szociális síkon megjelenő metafizikai-ontológiai problémának: az emberi világban tömegesen jelenlévő otthontalanság és létbizonytalanság érzésének a magyar életben, úgy tűnik, nincs tartós történelmi érvényű megoldása. Ha 1993-ban kilépünk a metró Moszkva téri épületéből, azonnal szembetaláljuk magunkat a fekete munkára leső, ezredvégi Kovács Lajosok seregével, miközben a Rózsadombon szerteszét épülő, új kacsalábon forgó várak is idelátzanak. A regény újraolvasásának az élményét tehát egy elgondolkodtató és szorongató déja vu-élmény is színezi. Mintha a *Bűn* újból visszaválna »sorsvádoló« társadalmi regénnyé napjainkban.” (190.)

És ugyanígy napjainkba vágunk az *Illyés Gyuláról*, illetve az „Illyés-felejtésről” szóló írások mind. Láttuk már Illyés jelentőségét a *Hajnali józanság* genezisében; itt elég utalni rá, hogy az Európát nevelőanyjaként szerető nagy magyart napjaink szellemi és pénzügyi gazdagjai ugyanazért igyekeznek annyira elfelejteni, mint a *Bűnt*: túlon túl és nagyon is szembeötölően aktuálisak vádjaik és diagnózisai.

Amint „a közlés minimumát a szürreális képzelet maximumával társító örkényi groteszk” is jellemző jelenvalóságra utal: „A kor, amelyben élt, vele is elsajátította a vidám skizofrénia létezés technikáját, amire – kényszerűségből persze – ott válik kivált-

képpen fogékonyra az ember, ahol kétféle létezéslehetőség/kényszerűség határvonala húzódik, mint Közép-Kelet-Európában.” Így lett groteszkjeinek „táptalaja a jellegzetes pesti blóddli népköltészete: az aszfaltfolklor, amely éppolyan megtermékenyítő, gazdag hatással volt irodalmunkra, mint Kriza »vadrózsáinak« a világa. Örkény érezte is ezt az összefüggést...” (229.)

Érezte és hasznosította D. M. is; találó kritikusi iróniájának meglehet a kifejezés Örkény-módra művelt merészsége az egyik inspirálója? De D. M. iróniája fanyarabb, komorabb, keserűbb; s túl a homokóra nyakán, ki-kiterjed az egész „globalizálódó” világra vagy inkább erre az egész ezredvégi globalizációs világ-optimizmusra és világ-hisztériára. „A megfektehetetlen bozóttüzek láttán ki merhet osztozni Fukuyama gyermegeteget posztpanglosszi optimizmusában, amellyel – éppen napjainkban! – a parlamentáris demokrácia eszmerendszerének végső diadalát s ezáltal a »történelem végét« prófétálja a jóléti Amerika (meddig lesz az?) egyik egyetemi katedrájáról? Nem attól kell-e rettegünk inkább, hogy megint a rosszabb változat valósul meg, s a halottnak mondott történelem újabb kataklizmák láncreakciójának a szakaszába lépett?” (236.) olvasható *A fogak tornáca*hoz 1993-ban írt D. M. kommentárban. „A születése óta eltelt fél évszázad történelmi távlatából szemlélve a könyvet megrendülten kell bevallanunk, hogy a versek költői látóerőjét a történelem menetéről és következményeiről azóta is újabb és újabb vérözönnel pecsételte meg a közösen megélt történelem, így hát a költő ítélete e tekintetben is szó szerint igaz... S mi vezetett ide, hogy a történelemben – látjuk, most már hatmilliárdnyian tanúsíthatjuk – »most sincs más, csak hamis út, hamis lépés«, és hogy »minden, mint a hülye, ki nem sejtí igazi nyomorúságát? Meg vagyon írva az is ebben a könyvben, *A fogak tornáca XX. századi freskó* című »látomásában« – mondanám, engedve a szokványos nyelvi fordulat csábításának, ha nem arról beszélnek éppen, hogy nem »költői látomás« bizony ez sem, hanem dokumentumfénykép és erkölcsi röntgenfelvétel az emberi természetről; az önzés, a fontoskodás, a mohóság, kapzsiság, a magasztos eszmékbe csomagolt nyers hatalomvágy Őrjöngéséről, amely végül is felgyújtja a világot, s most »Az Undor Angyala lábával harangoz a kutyáknak, vagy füttyölve a romokra vizel«. – 1947-ben, a kötet megjelenése után, a militáns marxizmus egyik vezérideológusa *A fogak tornáca* versei alapján a következőképpen állította ki költő káderlapját: »a reménytelenség világának szociális-politikai alapja nála: a magyar reakció«. Nos, ha az ezredforduló felé közeledve az embernek volna még kedve viccelődni, megjegyezhetné: úgy látszik, fél évszázad se kellett hozzá, s »a magyar reakciónak« sikerült uralma alá hajtania az egész földkerekséget.” (236–238.) Ez már nem a kritikus-irodalomtörténész-szerkesztő hangja, hanem a Kommentátoré, aki felnő a kommentált (és nem „magyarázott” vagy pláne „értelmezett”) Szöveghez, akár a középkor nagy kommentátorai.

Nem egészen indokolatlanul említem itt tán a Középkort. D. M. maga hivatkozik rá, Pilinszky-kommentárjában. Bevezetesképpen a szokott domokosmátyási novellisztikus modorban elmeséli, hogy legkedvesebb két barátja, Fodor András és Lator László lelkes beszámolója nyomán hogyan sietett leemelni a polcról a zaklatott végnapjait élő Eötvös kollégium kitűnő könyvtárában a *Trapéz és korlátot*, s hogyan lobbantotta föl benne a korai Pilinszky versek gyűjtőzinórja ugyanazt a személyes – és személyhez szóló – élményt, mint a költő perzselően szuggesztív versmondása barátaiban. „Megértettem, hogy ő az a költő, aki a versében – s most a formától a szemléletig, a kifejezés nyelvétől a lézerpontos sugallat metanyelvéig a vers összes létező-lehetséges rétegére gondolok – irtózatossá, már-már emberfeletti erőfeszítések árán, aminek egyébként

nyoma sincs verseinek a testén, megoldotta, a lírai kifejezés intenzitásának magasfeszültségével létrehozta realizmus és nominalizmus fúzióját, illetőleg teremtő módon reprodukálta azt, ami a középkori filozófia nagy dilemmája volt évszázadokon át, amit a legfinomabb skolasztikus lánghelmék sem voltak képesek elemzéseikkel megnyugtató módon átvilágítani és elfogadtatni a gondolkodó elme számára. Megértettem, hogy Pilinszky verseinek a személyessége a népköltészet személytelensége. De csak most értem meg, hogy amikor még a személyes ismeretségünk első pillanatát is ettől az Eötvös-kollégiumi emléktől számítom magamban, akkor ez nem a paradoxonok hajszolása miatt van így.” (263.) Ezután emlékek és kommentárok váltakozásában és szintézisében követik egymást szebbnél-szebb „szálkák”; egészében az esszé – nem akarom azt írni, hogy legszebb vagy legtalálóbb, hisz Pilinszkyról sok kiváló tanulmány íródott – a „legpilinszkysebb” megközelítése Pilinszky poézisbe oldódó filozófiájának és filozófiává – katolikus *tehát* misztikus és skolasztikus filozófiává – kristályosodó poézisének. Nem paradoxonok hajszolása miatt mondom így én se. Azt szeretném aláhúzni, amire D. M. hívja fel a figyelmet, „hogy a gondolkozás és a személyes büntudat lázában égő Pilinszky, miközben – Shakespeare-rel szólva – »szent örületben a költő szeme földről az égre, égből földre villan«, az emberi létezés alapfogalmait és az érzelmek, indulatok erkölcsi zűrzavarát megtisztító *józan elme* maradt mindenekfölött”. (288.)

*

„Nem véletlenül s nem ok nélkül nevezi azonban Nemes Nagy Ágnes »mesterség«-nek a költői küldetést, a »szent révület« hagyományos – de azért igaz – képzetéhez inkább kínálkozó szinonimák tudatos mellőzésével. A szavak szakemberének alázata és öntudata fejeződik ki ebben, aki úgy dolgozik a létezésszakmában, hogy tevékenységének elsősorban a létezés héja: »a rothadékony gyönyörűség« (*Paradicsomkert*), »az elevenség mocska a kövön« (*Szobrok*) a matériája; »A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztalja végig / a koponyám falát, mint körmozi« (*Egy pályaudvar átalakítása*).” (295.) A szavak szakembere úgy dolgozik a létezésszakmában, hogy versbeszédével megteremt a magasfeszültséget, »amelynek két pólusa közül őszerinte »az egyik a konkrétumhoz tapadás, a másik pedig az elvontsághoz húzó hajlam« (*Látkép, gesztenyefával*). Más alkalommal a következőképpen vallott költői természetének, ihletének jellemző kettősségéről: »Ha tárgyszeretetemet nézem, asztalosnak kellett volna mennem, ha absztrakciós igényemet: matematikusnak.« S versben is megvallotta ezt: »Én szeretem az anyagot.« Ezzel a sorral kezdődik az Alkony című verse.” (296.) A „módszer” most is „kommentár”, de más a „hivatkozási tér”: D. M. Zbigniew Herbert, Reverdy, Hajnal Anna, Lengyel Balázs, Lator László és mindenekfelett Babits Mihály szövegekkel illetve utalásokkal rájuk „differenciálja” azt a szellemi klímát, azt a nemzedéki hálót, azt a gondolkozási és erkölcsi vonatkoztatási rendszert, amelyben Nemes Nagy Ágnes kora rettenetei és színvonaltalanságai ellenében a maga lírai és etikai magatartását metafizikai szükségszerűséggel kristályosította. Mint Burckhardt Bázelen, ebben a metafizikai Magyarországon talált hazát. „Nemes Nagy Ágnes ugyanis, saját vallomása értelmében, a magyar irodalom ethoszában találta meg szellemi és erkölcsi önazonosságát, szellemi apját pedig ennek az *igazi hazának* a királyában, akinek a »kezébe tettem le matrózbólúzos hűségeskümet egy rejtett, szellemi kazamatában«. Mert ez a »tárgyias lét-lirikus, morális-bölcselő alkat« Nemes Nagy Ágnes Ekhnáton látomásának a XX. századi reinkarnációja volt, szinte egész nemzedéke számára... Babits ugyanis, aki valóban

a Világítótorony magányos prófétájának a jövőbe látásával hirdette, hogy az Írástudó problémája korunkban elsősorban erkölcsi probléma, aminek az igazságát a mögöttünk lévő fél évszázad morális kibicsaklásai szinte nap mint nap igazolták, nemcsak a költői mesterségben volt tanítómestere Nemes Nagy Agnesnek, de abban is, hogy az életben vannak kritikus pillanatok, amikor a költőnek kötelessége *erkölcsi fokon* politizálni és sorsát megszabó erkölcsi döntéseket hozni. Nemes Nagy Agnes a Babitsnak tett s az ilyen kritikus pillanatokban »meg-megújított hűségesküjéhez« híven ezért védte foggal-körömmel is teremtő szellemi életének belső szabadságát, mint aki »a félhalál illetanát« is megtanulta Mesterétől, s valami »déliábos józansággal« tudja, hogy »Ha rángok is a félelemtől, / életem akkor sem ezen dől –/ ha meghalok sem függök tőletek« (*Jegyzetek a félelemről*). S ha – Babits szavával – »van némaság, mely messzehallik«, Nemes Nagy Agnes hallgatása ilyen volt.” (303–304.)

*

Visszaérkeztünk a kiinduláshoz, D. M. józanságához, Illyésnek tett „meg-megújított hűségesküjéhez”. Aki nemcsak a kritikus vagy inkább irodalom-értő mesterségben volt tanítómestere Domokos Mátyásnak, „de abban is, hogy az életben vannak kritikus pillanatok, amikor...” pontosan úgy, ahogy az imént idéztük. És D. M. mai meg nem szűnő tiltakozása az „Illyés-felejtés” ellen vajon nem ugyanarról szól, másképpen, mint Nemes Nagy Agnes beszédes hallgatása a „kemény” ötvenes években? Vajon nem épp ezért idéztetik Illyés „egyik Vergiliusának: Babits Mihálynak a fájdalmas panasz-szava” az *Adósságlevélben*, „hogy tudniillik »a magyar lélek sivatag gyökértelenségének, furcsa ingatagságának nemcsak tünete: részben tán oka is az a példátlan közöny, amivel múltjának értékeit elejti, ahelyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne«. S vajon nem ez a méltatlan felejtés lett-e a sorsa Illyés Gyulának is, aki átvállalván Babits Mihálytól a jónási szerepet, 1941-től, a Nyugatot folytató Magyar Csillag megindulásától fogva haláláig *órlángja* volt verseivel, regényeivel, esszéivel és drámáival a magyarság tudatának és öntudatának a ninivei hatalmak ellenében?” (213.)

Így függ össze a felejtésnek a legnagyobb műveit befedő „futó pora” az irodalom-értelmezés uralkodó divatainak az „ellenszelében” született vitairatok sorával a *Hajnali józanságban*. A két nagy fejezet tehát szervesen összetartozik és egymást értelmezi, s a magyar irodalom torzításmentes objektívjén keresztül kitekintést kínál a kilencvenes évek Magyarországnak világára, a „létező” közelmúlt és a (nemlétező?) európai és globális távlatok hátterében. D. M. adatai és hivatkozásai pontosak, kérdései jóltájékozottságról, válaszai (ritkaságképpen mai „hitvitázó” irodalmunkban) jóindulatról tanúskodnak. Akár a népi írók „populizmus” álnéven lefasisztázott hagyományának a védelmére kel (*Nép, Volk, Peuple – akkor és most*. Kérdező: Széchenyi Ágnes), akár a posztmodern irodalomtudomány tiszta szövegöncélúságában fedezi és fedi fel a régi pártállam irodalompolitikai harcainak túlélő fegyverzaját (*Az „inautentikus” kinyilatkoztatás*): akár *A „létező szocializmus” magyar regényirodalma vizsgálódásának a tárgya*, akár a *Hét évszázad magyar Költőit* hasonlíttja össze a *Hét évszázad Magyar Versei*-nek 1978-as kiadásával (*„Rendszerváltás” a Hét Évszázadban?*): D. M. mindig és mindenben elfogultságoktól (de nem indulattól és iróniától) mentesen mérlegel, vizsgálódik, ítél (de nem elítél); mindig az irodalom feltétel nélküli szabadságának, érték-autonómiájának, minőség-igényének, színvonalának érdekében és védelmében. Így például lehet mégoly fenntartásos és ironikus a véleménye „a posztmodern csízióról, pontosan úgy hangsúlyozza

„a modern magyar irodalom alakulástörténetében 1979 táján végbement» kopernikuszi fordulat” (74–75.) jelentőségét, mint Kulcsár Szabó Ernő, sőt még tán fokozza is, és mindenképpen minősíti: „Kopernikuszi fordulatuk lényege nem merül ki az írói »eljárás mód« változásában, ahogyan ezt Esterházy – szó szerint Goethetől kölcsönzött vendégszövegben mondja, amelyben »a szerző engedélyt kér, hogy a világot a maga módján ábrázolja«. Ennek az új prózai hullámnak a képviselői, anélkül, hogy írói eljárás módjuknak a legcsekélyebb köze volna egymáshoz vagy példaképeikhez: Ottlik-hoz és Mészölyhöz, radikálisan megvalósították – ki-ki a saját nemzedéke nézőpontjából – az apák folytathatatlan világán, s »az elfogadhatatlan realitáson« (Csurka kifejezése) való tudatos kívüllállást; erkölcsi-írói példát ehhez a »körön belül kívül álló« attitűdöt következetesen hirdető Mészöly Miklóstól merítve. Mindenesetre az ötvenes-hatvanas évek »létező szocializmusának« (nemcsak a magyar) világáról Nádas Péter adott hiteles képet; a hetvenes–nyolcvanas évek Magyarországanak a pornográfiáját: eltagadott-titkolt, kínos realitásait pedig egy olyan író táncolta körül posztmodernnek minősülő narcisztikus szövegbalettjeiben (*Termelési regény*, 1979 és a *Bevezetés a szép-irodalomba* egyes darabjai), aki torreádor koreográfiájának gyakorlása közben hivalkodva hirdeti magáról, hogy »alanyban-állítmányban« s nem »népben-nemzetben« gondolkodik. De ezt a Márai által megfogalmazott írói ambíciót, Radnóti Sándor találó megfigyelése értelmében, a lehető leghagyományosabb »világtükör«-becsvágytól fűtve gyakorolja.” (19.)

Nem csoda, hogy „Pethő Bertalan pszichiáter, akit a posztmodern irodalom és elméletek avatott kutatójaként ismer az irodalmi világ, s minden jel szerint a legtájékozottabb kortársunk ezen a területen mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban, elhatározta, hogy” (88.) a magyar posztmodernről készített antológiájából semmiképpen ki nem hagyja Domokos Mátyást (*Levélváltás a posztmodern csízióról*, 88–95.) De ha D. M. kétségkívül nem is hirdet semmiféle „körön kívül belül álló” attitűdöt, kritikusi koreográfiájának gyakorlása közben a lehető legszebb „posztfordulatokat” tudja produkálni; a legtöbb posztmodern irodalmárunk megirigyelhetné (lehet, hogy csakugyan irigyli). Mert ahogy a „népben-nemzetben” gondolkozás nem irodalmi (vagy egyáltalán bármiféle) érték-(vagy értéktelenség-)mérő kategória, úgy a „posztmodern (csízió)” sem az. És úgy van az rendjén, hogy Féja Géza „türkmagyar” irodalomtörténete mellé oda-tehetjük Kulcsár Szabó Ernő „posztmagyar” irodalomtörténetét. Tágas a csillagos ég, sok jó „szöveg” elfér alatta, akár „türk”, akár „poszt”.

Elfér sajnos mindenik fajtából a silány is: épp ezért annyira fontos D. M. következetes kiállása a minőség mellett, ezért annyira relevánsak hivatkozásai Arany Jánostól Nemes Nagy Ágnesig az irodalom minden egyéb szemponttól független sajátértékeinek a védelmezőire, hiszen „teljes értékű irodalom csakis a saját autonómiája talaján szület-het”. (146.) Csakhogy ez nem jelentheti azt, hogy az irodalomnak eleve ki kell térnie a valóságos élet kihívásai elől. Széchényi Ágnes pontosan megfogalmazott kérdéseiből kinőtt interjú-esszéjében (új, sőt posztmodern „műfaj” maga ez is) D. M. mintaszerűen tisztázza a népi-urbánus ellentét társadalmi és politikai gyökereit és összetevőit, elválasztja az irodalmat az írókat a maguk hatalmi szférájába bevonni kívánó politikai-mozgalmi-gazdasági erőktől, feltárja és néven nevezi a rejtett indulatokat, amelyek akkor és most az irodalmi kategóriának látszó, jóllehet ilyenek teljesen alkalmatlan elnevezések mögött rejtőztek illetve rejtőznek, s gondosan elkülöníti a konfliktus akkori atmoszféráját és társadalmi-történelmi vonatkozásait a maiaktól. „Szeretném Illyés megállapítását szó szerint idézni: »Ma már jól láthatjuk, hogy ezek az akkor annyit em-

legetett nevek – népies és urbánus – fedőnevek voltak, vagy kettős jelentésű nevek. Aki adta, mást értett rajtuk, mint aki viselte, s a szemlélő megint mást. Volt vita, amelyben az egyik az ösztönösséget, a másik az észuralmat jelentette; volt olyan vita, amelyben ki nem mondható sértést jelentettek (amelyek csak a hangsúly sziszegése árult el), azt, hogy te paraszt, te zsidó...«. Bizony jó lenne ezt a régi csapdát elkerülni, bár mai vitáink hangneme jelzi, hogy nemigen lehet, s annyira naiv én sem vagyok, hogy ne tudnám, ne látnám: mennyien vesznek részt ezekben a vitákban, akiknek nem a tisztázás a céljuk és reményük, hanem az álcázott, de annál sikeresebb csapdaállítás. Egy szenvedéstörténetnek – mindenfajta szenvedéstörténetnek persze – nemcsak áldozatai, de élősdijei is vannak; mindannyian ismerjük azokat a »maroknyi székeleyeket«, »bújdosó magyarokat« és »üldözött zsidókat«, akik népük történelmi balsorsából is üzletet tudnak csinálni.” (63.)

De mai fázisában van a vitának egy politikai vonatoktól és érdekektől látszólag mentes, tisztán irodalmi-esztétikai vetülete is, és D. M. érdeklődésének iránta ez lehet a legfőbb motívója. (És egyben tán magyarázója is a „posztmodern csízó” elleni jóféle kritikai indulatának.) Kérdés ugyanis, hogy miért kell, hogyan lehet mesterségesen élesztgetni s lélegeztetni a régi vitát, mikor a népi írók mozgalmát s műveit szülő társadalmi és történelmi konstelláció végleg eltűnt vagy legalábbis valami merőben másféle nyomorúsággá változott át, népi irodalom pedig a szó irodalomtörténetileg ránk hagyományozódott értelmében már réges-rég nincsen, amint azt pontosan érezték s világosan ki is fejezték a második világháború utáni új irodalomnak a népből jött fiatal tehetségei, s amit később Nadas Péter úgy fogalmazott meg, hogy „az apák világa nem folytatható”. (145–146.) De ez az új élet- és világerzés is változatlanul (vagy megváltozottan) vállalta a valóságos és teljes élet kihívását, a legelesettebbek életét és esélytelenségét is beleértve. D. M. az új magyar próza korán elhunyt nagy tehetségét, Szabó Istvánt idézi, aki azt írta Kodolányi Jánosnak Akarattýára még az ötvenes években, „hogy »az irodalom szava legyen az élet szava«. Igazi értelmet ugyanis őszerinte csak ez adhat neki. Nos, mindannak az a priori elutasítása, ami a népi írók törekvéseiből »eszmévé finomult«, ennek a meggyőződésnek a gyakorlati megakadályozására irányul: a magyar irodalomban lehetőleg ne szólaljon meg a társadalmi érzékenység szava, az emberi szolidaritás és részvét szava, a valóság szava, az élet szava”. (147.) A kilencvenes években valóságos esztétikai terror óvja a magyar irodalmat attól, „az európai szalonképtelenség fenyegetésével akár”, hogy néven nevezze a dolgokat. „Nehogy a posztmodern szöveg-irodalom kanyarója után az írás szövetében megjelenhessen újra a megélt élet mintázata.” (147.) „Mintha sejténék, hogy csakugyan van valami mágikus ereje az írói megnevezésnek.” (148.)

Van-e csakugyan? Akárcsak akkora ereje is, mint a népi írók korában volt? Ki tudja. Mintha maga D. M. is kételkedne, hisz azért hivatkozik *Az írás szava – az élet szava* című esszéjében kétszer is Karinthy Frigyes keserű „*Ki kérdezett?*”-jére. Elismétli, az eltelt két esztendő tapasztalatai miatt még komorabb s keményebb szavakkal, az 1935-ös hódmezővásárhelyi író–paraszt találkozó hatvanadik évfordulója emlékére rendezett irodalmi esten, a Németh László Városi Könyvtárban, 1995. augusztus 24-én elhangzott *Elvézzenek legméltoőbb álmaink?* súlyos diagnózisait: a társadalom visszazuhanását a „hárommillió koldus” állapota felé, az egész ország Ormánysággá-változását, minden második gyermek létminimumon vagy az alatt tengődését, az egy főre eső-nem eső jövedelem ijesztő aránytalanságait, a banktőke és a finanszkapitalizmus élőködését minden dolgozó és munkanélküli ember kenyerén (méghozzá levantei gátlástalansággal és

maffiózócinizmussal), a fogyatkozó fiatalság végső reményvesztését a magasabb kulturálódásra, az értelmiségi elit utánpótlásának elakadását, a pénz- és szellemi vagyon kiáramlását a boldogabb Nyugatra... Folytathatnánk még sokáig, de nagyjából itt D. M. is megállt. A közbiztonság ijesztő zuhanására, a szervezett és az „úri” bűnözés összefonódására a rendőri és a politikai hatalommal már nem is utalt. „Ami pedig a függetlenséget illeti: publicisztikai közhely, hogy a német, majd a szovjet gyarmat után az egész világgazdaságot katasztrófa felé sodró spekulációs tőke gyakorlóterepe lettünk.” (149.) Pontos a fogalmazás: publicisztikai közhely. Épp az ilyeneket kell(ene) tán kicsérélni az élet szavával egy irodalomban, amely még emlékezne mindarra, ami a népi írók törekvéseiből „eszmévé finomult”, hogy az írás szövetében megjelenhessen újra a megélt élet mintázata. És „harsogni kell”, hirdeti Karinthyval D. M., nem törődve vele, hogy „kit érdekel”. Mert „Minden történelmi pillanatban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek, hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósulása nem szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarát kérdése.» *Erőfeszítés és jóakarát*: kulcsszavai ezek Bibó gondolkodói és emberi magatartásának. E két tényező életteljeszerves kölcsönhatása alakítja ki az emberi cselekvés számára az akarat »határolt« szabadságát, s ennek dialektikája egy bordában van szöve a predestináció protestáns hitével, amely az eleve elrendelés gondolatával sem menti föl a személyiséget cselekedeteinek a választás szabadságából következő és Isten színe előtt való személyes felelőssége alól.” (135–136.)

Ez a személyes felelősség úgy lehet a magyarázata, vagy inkább motiválója, hogy D. M.-nak a magyar irodalom olthatatlan szeretetéből fakadó hermeneutikájában egy bordában van szöve erőfeszítés és jóakarát dialektikája a Ki kérdeztél?-ével. *Hajnali józanságában* D. M. felvállalja mindazt, „ami a népi írók törekvéseiből »eszmévé finomult«, s ahogyan azt társadalmi és politikai következményeiben legtisztábban s máig ható érvennyel Bibó István fogalmazta meg. Voltaképpen erről szól az egész kötet, de külön is összegezi és kiemeli, Bibóhoz méltó világossággal, az *Egy »talált dráma« megtisztítása*. „Bibó nem volt váteszalkat, s hiányzott is belőle minden ilyenfajta ambíció”, szögezi le találóan „talált drámájá”-nak hősről D. M. És ő sem az. Épp ezért is annyira fontos és megfontolandó (lenne) összegezése: Bibó „a »túlfeszült lényeglátókkal« és a »hamis realistákkal« szemben nem feledkezett meg a *valódi* történelmi és társadalmi *realitásokról*, s arról az erkölcsi imperativusról, hogy aki az egész társadalom jó működésére ügyelve kíván diagnózisokat felállítani és terapeutikus javaslatokat tenni, annak *minden ember* életlehetőségével számolnia kell, mert ellenkező esetben...” (141.) Nos, jelenleg épp ilyen „ellenkező esetben” periódusát éljük. Változatlanul érvényben van tehát a „Bibó-felejtés” ma is, „a magyar történelem »rendszerváltozás« utáni szakaszában is, amelytől sokan azt reméltük a nyolcvanas években, hogy olyan világ jön el majd, amelyben könnyebb lesz úrrá lenni félelmeinken, és nagyobb tér nyílik a jóakarát által inspirált erőfeszítésekre... Nem így történt... Vagy ki lehet-e hallani akár csak egyetlen hangzatot is »a magyar ég koldus zsvijából«, amely az ő eszméit visszhangozza?» (140–141.) Akár Illyést vagy Németh Lászlót, befedte szép lassan Bibót is a feledés futó pora, tisztázni vágyó jó szándékát elnyelik az öntudatlan fogalomzavar és a tudatos fogalomzavar-keltés kettős örvényei. Ezek ellen protestál D. M., és fogalmaz szigorú-szép diagnózisokat. „A prolongált Bibó-felejtés legerősebb mozgatórugója minden jel szerint az »eszmévé finomult« 1956-os magyar forradalom követeléseinek elutasítása. Nem mindenestől persze, csupán két alapvető vonatkozásban: a társadalmi-szociális igazságtevés és a nemzeti szabadság követelését illetően. A Varsói Szerződés helyébe lépett multi-

nacionális tőkének ugyanis mindkettő útjában áll, s háborúzik is ellene, csakhogy nem T-34-esekkel, mert József Attila vízióját – »A hadviselés itt ma más. / A hős a kardot ki se rántja. / Bankó a bombarobbanás / s mint fillér száll szét szilánkjá» (*Gyönyörűt láttam*) – most tölti föl a magyar történelem a hétköznapi szomorú igazságával.” (142.) És ha történetesen nem, vagy nem elsősorban a többé-kevésbé mégiscsak átlátható multinacionális tőke áll az útjában? Akkor annál nagyobb a baj, s még inkább érvényes D. M. *Hajnali józansága*. (Kortárs Kiadó, 1997.)

RUTTKAY SÁNDOR: A MESTER (1991)